

XXVIII. Madách Szimpózium

**Madách Irodalmi Társaság
Szeged–Balassagyarmat
2021**

Díószegi Szabó Pál

„...a nyelvi nemzetiség kielégítése, nagysága még nem megnyugvása és boldogsága a honfikebelnek...”

Madách Imre nemzetiségügyi tárggyban írt beszéde (1861)

1. Országgyűlés közeleg...

Madách Imre politikai életének nagy fordulata az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc leverése és az általa már meg nem élt dualizmus között, a neoabszolutizmus időszakának egyetlen országgyűlésén következett be. Előző szimpóziumi tanulmányaimból jól kitűnt, hogy az 1843/44. évi reformországgyűlés olyan mély hatásokat gyakorolt Madách jövőbeli terveire, hogy az országgyűlési képviselőség – ahogy 1861-ben fogalmazott a „népképviselői pálya” – a szeme előtt lebeggett. Ekkorra már élete főművét, a *Tragédiát* is megírta. Azt jelezni kell, hogy a Madách-szakirodalomban az 1861. évi közéleti szerepvállalással a kutatás sokkal alaposabban foglalkozott, mint az 1843/44. éviével. Idén, a trianoni békediktátum centenáriuma nem érdemtelen foglalkozunk Madách Imre nemzetiségekről vallott nézeteivel sem.

Az ország és benne Madách politikai környezetének aktivizálódása tette lehetővé az elmozdulást. A Bach-korszak végével, Alexander von Bach miniszter leváltásával a fiatal uralkodó, I. Ferenc József is átgondolta birodalmi politikáját és benne Magyarország szerepét. Két alapvető elképzelés – ahogy Madách később említette – „eszme” között kellett választania. A föderalizmus eszméje és a birodalmi centralizmus elve között. Az uralkodó eddig ez utóbbit választotta eddig, amely a jogeljátszás hangoztatott elvén alapulva, Magyarországnak öt kerületre szabdalását jelentette, kerületi főispánok kinevezésével. Ugyanakkor 1851-ben, a szeptemberi pátens kiadásával azt is világossá tette, hogy a Birodalomban lévő nemzetek, nemzetiségek föderatív államtervének is vége szakadt. A Birodalmi Tanács (Reichsrat) létrehozása a miniszterek mel-

*A szerzőt jelen tanulmány megírásában az NKA 107102/03445. számú pályázat támogatta.

lett működő, és az uralkodó által közvetlenül „kézivezérelt” akaratot hajtotta végre, amelynek tagjait szintén az uralkodó nevezte ki.¹

Az 1860. október 20-án kiadott ún. októberi diploma ebben ígért alapvető változást. Ferenc József a föderalizmus felé mutatott irányt. Részben helyreállította a magyar országgyűlést és a birodalmi tartománygyűléseket (Landtag). Részben, mert az országgyűlést képviseleti területileg is megcsonkította, mintegy részországgyűléssé fokozta le, különválasztva Erdélyt és Horvát-Szlavóniát. A Birodalmi Tanács szervezetét pedig annyiban alakította át, hogy ide – mint a birodalmi szintű törvényhozó szervbe – az országgyűlés delegálhatna tagokat. Az uralkodói szándék hazai bázisát konzervatívok jelentették, akik támogatták a birodalom föderalista alapú átszervezését. Elsősorban gróf Szécsen Antal és gróf Apponyi György. Azonban az országban lezajlott megmozdulások, az 1860–61. évi „kis forradalom” nem ezt mutatták. Az emigráció bázisát a 48-as alapok visszaállításának igénye jelentette. Így az olasz egység létrejöttébe bekapcsolódó Kossuth-emigráció fenyegetésében, az uralkodó ismét engedett.²

Az 1861. február 26-án közzétett, ún. februári pátensében már a Birodalmi Tanács egy kétkamarás birodalmi parlamentté (Urak Háza, Képviselőház) alakult át, amelynek Képviselőházában a 343 tagjából 85 főt Magyarország országgyűlése, 26 főt Erdély országgyűlése, 9 főt pedig Horvát-Szlavónia delegált volna. Az országgyűlésünk ismét nem nyerte vissza a teljes körű törvényalkotás jogát, azokban a kérdésekben gyakorolhatta a törvényhozói hatáskörét, amennyiben az nem volt a Birodalmi Tanácsé. Így a közvéleményben ez a reform sem lett elfogadott. Mégis gróf Apponyi György országbíró elnökletével 1861 elején megtartott esztergomi Országbírói Értekezlet, amely az addigi törvények felülvizsgálatát végezte el, az 1848 évi V. törvénycikket, a választójogi törvényt a leendő márciusi országgyűlési választások alapjául elfogadta. Az 1861. márciusában lezajlott választásokon két irányzat csapott össze, amely már az országgyűlés történetének részét képezte.³

Az egyik „párt” hazai vezetője gróf Teleki László volt, aki tartotta a kapcsolatot az emigrációval. A másik irányzat a 48-as alapok, alkotmány helyreállítását ígérte, úgy, hogy Magyarország független, csupán perszonáluniót ismert el Ausztriával. Ezzel elismerte Ferenc Józsefet magyar uralkodónak is, ellentétben az emigráció hazai híveivel, akik a függetlenséget olasz, francia támogatással képzelték el.

2. Madách, a „népképviselő” és programja

Az országgyűlési választások engedélyezésével ismételten tartottak az országban, hosszú szünet után, megyegyűléseket. Így Nógrád megye megyegyűlése 1861. március 12-én, Balassagyarmaton ült össze.⁴ A főszereplők az egykori 48-as vezetők voltak. A megyegyűlés határozatban tiltakozott az uralkodó februári pátense ellen, ellenezve azt, hogy a magyar országgyűlést a Birodalmi Tanács alá rendeljék. A megyebizottság összetétele is jól tükrözte ezt az álláspontot, hiszen még januárban az emigráció tagjai közül tagként választották meg Kossuthot, Klapka Györgyöt, Türr István és Teleki Lászlót. A helybeli vezető pedig Repczky Ferenc, Nógrád megye egykori forradalmi kormánybiztosa volt. A megyegyűlésen a másik fő szerep a sztregovai magányából kiragadott Madách Imrée lett, aki most nagy lendülettel vetette bele magát a politikába. Ugyanakkor a megyegyűlés elhatározta azt is, hogy küld képviselőket a 12 év után összehívandó új, magyar országgyűlésre. Jegyzőkönyvbe iktatta az országgyűlésre való február 14-i királyi meghívólevelet is. Meghagyta az 1848. évi hat választókerület beosztását (Balassagyarmat, Fülek, Losonc, Nógrád, Ecseg, Szécsény).⁵

Madách még ezen a napon, március 12-én, közzétette *Politikai hitvallomás* című képviselői programját, amelyet Balassagyarmaton nyomtattak ki. Ebben nyilvánvalóvá tette mindenki számára, hogy milyen jelentőségű lesz az elkövetkezendő országgyűlés. „[...] meggyőződésem szerint azon kevés törvényhozások sorába tartozand, melyek egy új korszakot képezve a nemzet léte és nemléte, dicsősége és gyalázata felett határoznak.”⁶ A választók jogos igényére hivatkozott, akik népképviselőjüktől „nyílt politikai hitvallást is követelnek.” Nem tud részletes politikai programot nyújtani, de az általános elveket igen, melyeket „rendíthetetlen alapokul bevallani lehet, sőt kell; melyeket még hasznosság tekintetéből is feladni tilos; melyekért meghalni nem csak egyesnek kötelesség, de melyek elárulásával nemzetnek is életet váltani halál helyett gyalázat, mert a javak között nem legfőbb az élet.” A képviselői program alapelve azért is fontos, mert láttuk, hogy a régi részletes követutasításos rendszert alapvetően ellenezte, például 1844-ben, a megyék politikai szerepéről mondott beszédében.

Madách a nagy francia forradalom három jelszavát tette programjának alapelvévé: Szabadság, egyenlőség, testvériség! A jelentésüket egyenként kifejtette. „A szabadság alatt értem hazám minden beolvasztástól megóvott integritását.” Itt utalt a Birodalmi Tanács hatásköreire is. „a nép vére és pénze fölötti rendelkezhetés jogának minden idegen befolyástól való megőrzését.” A februári pátens szerint ugyanis a „tágabb összetételű” Birodalmi Tanács (Reichsrat) hatásköre kiterjedt volna a királyságot és az osztrák tartományokat „közösén” érintő jogokra: hadügyre, pénzügyre, a vámokra, a kereskedelmi ügyekre is. A „szűkebb összetételű Birodalmi Tanácsnak nem tagja ugyanis a Magyar Királyság.”⁷ Madách védendőnek tekintette a királyságunk ún. történeti alkotmányát is, továbbá a felelős minisztérium visszaállítását, a megyei municipiumok, törvényhatóságok létét és a sajtószabadságot.⁸

„Az egyenlőség alatt értem a törvények alatti egyenlőséget, a vallások egyenjogúságát s minden feudális visszaemlékezések megszüntetését.”⁹ Láttuk, hogy ez Madách eszmerendszerében milyen fontos helyet foglalt el az 1843/44. évi országgyűlési témákkal kapcsolatos beszédekben (esküdszék, vegyes házasság). Illetve azt is, hogy ez alapvetően az 1848-as *Tizenkét pont* negyedik pontjával is megegyező: „Törvény előtt egyenlőséget polgári és vallási tekintetben”.

A testvériség, Madách számára, a „különböző ajkú népfajoknak nyelvi igényeinek méltányos tekintetbe vétele mellett, mindnyájok testvéries összeolvadását a magyar állampolgári jogok s kötelességekben” jelentette. Madách tehát ezt a testvériséget – báró Eötvös József nézetei után – a nemzetiségekkel való testvéri kapcsolatra értette, minden biztonnyal tanulva a nemzetiségeknek a forradalom és szabadság alatti ellességes mozgalmaiból. Előrebocsátom, hogy itt már a szabadságharc záró szakaszának magyar jogalkotási szándéka jelenik meg, amely még az 1849. július 28-i, szegedi nemzetiségi törvényben öltött testet. Ez ugyan a területi autonómia nélkül, de széles körű jogokat adott a nemzetiségeknek, elismerve „minden népiségnek nemzeti szabad kifejlődését”, a Magyar Királyság keretein belül.¹⁰ Madách támogatta választóinak, Nógrád megye szlovákságának *nyelvi jogait*, de mint *magyar állampolgároknak*! Példaképe nek, Kossuthnak az emigrációban kidolgozott, Duna menti népek konföderációs tervéhez, mindez a nemzetiségi program azonban nem is közelített.

Programjának végén abban sem követte már Kossuthot, hogy kihangsúlyozta, hogy mindezen alapelveket az 1848. évi „áprilisi” törvényekből tartotta egyedül megvalósíthatónak, „melyek minden statusélet egyedül létező kiindulási pontjai reánk nézve [...]”¹¹

Más nógrádi választókerületek jelöltjei is programokat hirdettek. Akár a *Tizenkét pont* követeléseiből is merítve. Például Károlyi János füleki programjának része volt a jobbágyszabadítás is, a birtokosok tökéletes kártalanítása mellett. A *Tizenkét pont* hetedik pontja tartalmazta az „urbéri viszonyok megszüntetését”. Károlyi követelései között szerepelt még az „idegen katonáknak az országból eltávolítása, magyar katonáink visszahívása”, amely a tizedik pontot idézte fel.¹² Madách ezeket nem említette.

A képviselőjelöltek között Madách személye – a balassagyarmati választókerület jelöltjeként – nem volt kérdéses. A követválasztó gyűlésen egyhangúan képviselővé is választották. Ugyanilyen közfelkiáltással lett képviselő még az emigrációban lévő Pulszky Ferenc a szécsényi, és Kubinyi Ferenc a losonci választókerületben.¹³ Az 1848. évi V. tc. ugyanis lehetővé tette egy jelölt esetén a közfelkiáltással való egyhangú választást.

Így Madách is „közakarattal” lehetett képviselő. Miután március 20-án a balassagyarmati választógyűlés egyhangúan megtette képviselőjévé, Madách egy köszönő beszédet mondott, köszönetképpen „a gyarmati választókerület osztatlan bizalmáért”. Ebben sajnálkozva hivatkozott a közelmúlt politikai tehetetlenségére, a neoabszolutizmus időszaka alatt, mely „minden polgári tevékenységet kizárt.”¹⁴

Tudjuk, hogy Madáchot valóban megakadályozta a Bach-rendszer, 1852-ben, a 48-as helyi szerepvállalása, Kossuth titkárának rejtegetése miatt letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. Andor Csaba kutatásából tudjuk azt, hogy ezután, például 1859-ben, aktív szerepet vállalt a balassagyarmati iparvédegyelet utódjának, a *Nógrád megyei Gazdasági Egyesület* létrehozásában is, amelyről két ilyen tárgyú beszéde is tanúskodik, amelyek egyikét az augusztus 11-i, Szécsényben tartott alakuló ülésre írta (*Gazdasági Egyesület alakítása*), másikában, az *Üdvözlő beszéd*-ben, egy évvel később Scitovszky János hercegprímást köszöntötte Esztergomban, egy küldöttség élén.¹⁵ Mindezt pedig megelőzte az ala-

pító személy, báró Balassa Antal invitálása április 12-ére, a kékkői várban rendezett előzetes megbeszélésre. Madáchnak 1860. november 9-i keltezéssel fennmaradt egy körlevele, amelyet annak a küldöttségnek a tagjaihoz intézett, akiknek élén meglátogatta Scitovszky hercegprímást, hogy tájékoztassa: az egyesület a november 5-i közgyűlésén tiszteletbeli tagjává választotta őt.¹⁶ Számomra is érdekes kérdés ez, de mivel ez nem kifejezetten megyegyűlési-országgyűlési jellegű tevékenysége volt, ennek részleteitől és ismertetésétől, ezúttal eltekintek.¹⁷

Madách a megválasztását követő beszédében megköszönte, hogy a választókerület belé helyezte a bizalmát. Jól tudta, hogy a leendő országgyűlés nem „ragyogó tehetségeket” kíván meg, hanem „férfias kitartást”, amelyet „a hatalomnak sem mosolya meg nem büvöl, sem ráncolt szemöldöke nem rettent vissza [...]”

A frissen megválasztott képviselő a jelen helyzet legfontosabb problémáját a császári pátensekben látta. „midőn a birodalmi egység, az álladalmi tanács hízeltő álarcá alatt a magyar haza léte vonatik kétségbe [...]” Madách itt is felemlítette, mint a programjában, a hatáskörök elvonását. „a katona és adó feletti rendelkezhetőség joga szándékolatik elvétenni [...]” A birodalmi alkotmányok csapdája is egyben az, hogy „mi tizenkét évi erőszakoskodásnak nem sikerült, az most törvényesség útján, a nemzet öngyilkossága által céloztatik utólértetni.” Madách ennek megakadályozásában megingathatatlan: „nem tehetném azt, ha e népgyilkolási teret osztanám [...] utolsó lehelletig igyekezni fogok a hazát menteni.” Ez a hatalom megszüntetheti a „sarkalatos jogokat”, üldözheti az egyes állampolgárokat, de „a nemzet összes képviselőinek nyilatkozatát elrejtteni Európa előtt” nem tudja. Itt talán már sejtelmesen utal esetleg egy leendő országgyűlési határozatra.¹⁸ Bizik abban, hogy amit a hatalom az országgyűlésen keresztül nem tud elérni, azt a Birodalmi Tanács (Reichsrat) révén a választók sem fogják majd elfogadni, éppúgy ahogyan a leendő képviselőjük sem.

Madách, beszédének végén, a nemzetiségi választóira is gondolt, megköszönte azt, hogy jelen megbízatásával felismerték azt, hogy a magyarországi nemzetiségeknek a szabadságáért is folyik e küzdelem. Ezt Balassagyarmat korabeli etnikai megoszlása feltétlenül indokolta: 1805 fő szlovák, 1636 fő magyar ajkú lakosával.¹⁹ „És most még önköz

fordulok, tótajkú választóim, kétszeres köszönetet mondva irántam tanúsított bizalmokért, mert azzal nemcsak személyemet tisztelték meg, de tanúbizonyságát adták annak is, hogy felfogták azon nagyfontosságú igazságot, mely ügyünket egyedül vezetheti győzelemre, hogy a magyarországi bármi ajkú, bármi vallású népek érdeke csak egy, hogy midőn a magyar saját szabadságát védi, azzal tót testvére szabadságáért is vív [...] Hogy jó és balszerencse között együtt örülni vagy együtt szenvedni vagyunk hivatva.”²⁰ Mindebből jól látható Madách nemzetiséghez való hozzáállása, a magyar ügyben az ő jogaikért is harcoló, alapvetően *nemzeti* liberális hitvallása, illetve képviselői programbeszédének már említett *testvériség* gondolata.

A két kamarás országgyűlést Budán, 1861. április 6-án gróf Apponyi György országbíró, kinevezett királyi biztos nyitotta meg.²¹ A Képviselőház a Nemzeti Múzeum dísztermében tartotta üléseit, a 261 fő igazolt képviselővel. Az első országos ülés után, április 6-án a képviselők az alig egy éve elhunyt gróf Széchenyi István emlékének tiszteletére, gyász istentiszteleten vettek részt. A képviselőházi megyék követei a későbbi országos üléseken is kérték, hogy a megalkotandó első törvénycikkelyben állítsanak emléket a „legnagyobb magyar” emlékének.²² A Főrendiház szintén április 6-án tartotta meg alakuló ülését.

A Főrendiházban Nógrád megyét a főispán, ifj. gróf Zichy Ferenc képviselte, aki, mint főajtónálló, az ország zászlósura is volt.²³ A Képviselőházban Nógrád megyéből, Madách Imre mellett, ténylegesen négy képviselő vett részt az országgyűlésen. Fráter Pál az ecsegi, Frideczky Lajos a nógrádi, Károlyi János a füleki és Kubinyi Ferenc a losonci kerület képviselőjeként.²⁴ Az emigrációban lévő Pulszky Ferencet a szécsényi kerületben ugyan egyhangúan megválasztották, de nem vett részt az országgyűlésen. A többi kerületben szavazattöbbség döntött, Májer Károly ellenében Frideczky Lajos, a 48-as forradalmár Repeczky Ferencel szemben Károlyi János, Bozó Pállal szemben pedig Fráter Pál győzött.²⁵

Madách számára jó ismerős volt Fráter Pál, a volt nógrádi alispán, Madách feleségének, Fráter Erzsébetnek nagybátyja, valamint Kubinyi Ferenc, a többszörös országgyűlési követ a maga nagy tapasztalatával. A képviselők sorshúzást követően minden ülésszakon kilenc egyenlő

osztályra lettek felosztva. Ezeknek a tanácskozás során, a törvényjavaslatok véleményezésében volt funkciójuk (ún. osztályülések). Ha például már öt osztály elfogadta, akkor központi bizottmány is megtárgyalja. Ha nem törvény alkotására irányul a képviselői indítvány, akkor nem kell osztályüléseken is jóváhagyni. Madách a II. osztály tagja lett, többek között Károlyi Jánossal és Szeged város követével, Klauzál Gáborral. Fráter Pál és Frideczky Lajos, a hódmezővásárhelyi képviselővel, Kovács Ferencsel a VII. osztály, míg Kubinyi Ferenc az V. osztály tagja lett. „A szavazás felállás és ülvemaradás által történik.” (igen–nem) A házszabály megkövetelte a képviselő élszobeli szónoki tehetségét is, mert „A beszédet írásból olvasni tilos.” Az ülések bár nyilvánosak voltak, azonban „tetszést vagy nemetszést nyilvánítani a hallgatóságnak tilos” volt.²⁶ Madách Pesten az Arany Sas fogadóban foglalt szállást, a 33. számú szobában, és felhozta magával *Az ember tragédiája* kéziratát is.²⁷

A nógrádiak között a legaktívabb képviselő Kubinyi Ferenc volt, április 9-én, a 2. országos ülésen indványozta Széchenyi István emlékének jegyzőkönyvben való rögzítését.²⁸ Az is rányomta a bélyegét erre a „csonka” országgyűlésre, hogy Erdély, Horvát- és Szlavónia, a Határőrvidék és Fiume képviselői nélkül tanácskozott, ahogy azt Ghyczy Kálmán elnöki székfoglaló beszédében április 19-én, a 6. ülésen szóvá is tette.²⁹

Madách egyetlen országgyűlésen elmondott beszéde május 28-án, a 31. ülésen hangzott el, amely a felirati vagy a határozati forma nagy közjogi kérdéshez kapcsolódott.³⁰ Az országgyűlési beszédei sorát bővítette volna Madách Imrének a nemzetiségek tárgyában megírt beszéde is. A képviselőháznak ugyanis a nemzetiségi követelésekkel is szembe kellett néznie, és napirenden volt egy nemzetiségi törvény megalkotása.

3. Vita a nemzetiségi kérdésben, a választmány „Jelentése”

A magyar országgyűlés összehívásával egyidejűleg a bécsi udvar a nemzetiségeket is állásfoglalásra készítette. A császár kezdeményezte a szerb nemzeti gyűlés összehívását is, Karlócára, amelyre végül április 2-án ke-

rült sor. A szerb nemzetgyűlés határozatát, a császárhoz intézett kérelmet levélben küldték el, amelyben a Bach-korszak alatt létrehozott Vajdaság (Vojvodina) 1860-ban történt Magyarországhoz való „visszakebelezésének” megszüntetését kérték, amely magában foglalja majd a Határőrvidéket, valamint a Temesi Bánságot Szerb Vajdaság néven. A működésére nézve a megválasztott szerb vajda – és mellette a vajdasági tanács – vezetésével autonóm szerb beligazgatású lenne, amely a magyar kormányzertől (Magyar Királyi Udvari Kancellária) függhetne, viszont küldjenek képviselőket a magyar országgyűlésbe. A szerb vajda pedig a Felsőház tagja lenne. Mindezeket a rendelkezéseket alaptörvénynek tekintik, amelyet nem lehet országgyűlési törvénnyel megváltoztatni, eltörölni.³¹ A magyar országgyűlés elé május 22-én került, a 27. országos ülésen, amikor Temes megye tiltakozott a „karlovitzi szerb nemzeti congressusnak hazánk területi egysége megsértésére irányított törekvése ellen”, és kérte az országgyűlést, hogy az ország „területének egységét és épségét hatályosan védje meg.”³²

A románság kérelme is megtalálta a képviselőket. Kővár vidékének törvényhatósága memorandumot intézett az uralkodóhoz román nemzeti kongresszus összehívására. A képviselőházban augusztus 21-én mutatták be, azonban Ferenc József másnap feloszlatta az országgyűlést, így emiatt már nem tudtak ezzel foglalkozni.³³ Témánk szempontjából a hazai szlováksággal részletesebben foglalkozunk.

A szlovákok területi önkormányzati igénye is felmerült a turócszentmártoni szlovák nemzeti kongresszus kérelmében, júniusban. 1861 június 7-én kemény hangú *memorandumot* jutattak el az országgyűléshez. Ebben kifejtették, hogy a szlovákság az őshonos népe e területeknek. Sérelmezve azt, hogy a korábbi törvények csak a magyar nemzetet ismerték el egyedüli nemzetnek, az ő nyelvüket védték. A szlovák gyűlés memoranduma a nemzeti és a nyelvi egyenlőség elvét kérte. A megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével ki kell alakítani egy felső-magyarországi szláv kerületet. A memorandum követelte a nemzeti jogegyenlőség elve alapján ebben a felső-magyarországi szlovák kerületben a szlovák hivatalos nyelv használatát, amely az iskolákban egyedüli tanítási nyelv legyen. Az országgyűlésen pedig a szabad nyelvhasználatot és szlovák nyelven is megírt hivatalos törvénytövegeket. A Fel-

ső Táblán is arányos nemzeti képviseletet. A szlovákok arányos foglalkoztatását a kormánysszerveknél és felsőbíróságoknál. A pesti egyetemen szlovák nyelv és irodalom tanszék felállítását, valamint egy alkalmas szláv városban szlovák jogakadémiát. Ugyanakkor a memorandum írói szolidaritásukat fejezték ki a többi magyarországi nemzetiségekkel, támogatva hasonló törekvéseiket. Az iratot Tisza Kálmán, az országgyűlés alelnöke június 27-én vette át, és a megalakuló nemzetiségi bizottsághoz utalta.³⁴

Június elejétől, Deák első felirati javaslatának elfogadása után, a szövegezés országgyűlési vitájának is voltak heves nemzetiségi irányai, amelyek a feliratban egy-egy szó kicserélését érintették (pl.: a „nemzet” helyett „ország”, „más ajkúak”). A 39. ülésen, június 7-én a felirati javaslat szövegében egy helyen Madách is hozzászólt. Támogatta Bónis Sámuel képviselőtársa javítási módosítását az alábbi szövegrészben: „a korlátlan hatalom abszolút rendszere nem vezetheti a birodalom népeit boldogságra, de veszélybe döntheti a trónt és birodalmat.” Bónis ugyanis a „birodalom népei” kitélelt itt kihagyná.³⁵ Madách szintén: „[...] minthogy minket a birodalom népeihez szerződés és közjogi kapocs nem csatol, hanem csupán csak az uralkodó házhoz, a birodalmi népekre hivatkozni, különösen akkor, midőn a birodalomba való beleolvasztásunk szándékoltatik, nincsen semmi szükség; azért pártolom Bónis képviselőtársunk indítványát.”³⁶

Heves vitát váltott ki a román képviselőkkel – Babes Vince és Wlad Alajos Krassóból, Popovics Zsigmond (Sigismund Popovici) Arad megyéből³⁷ – Magyarország Erdéllyel tervezett uniójának megfogalmazása. Ennél azonban többről is volt szó. A felirat kapcsán a képviselők terveztek egy nemzetiségi törvény megalkotását is. Deák június 11-én erre utalt. A felirat szövegében ugyanis ez szerepelt: „Akarjuk, hogy más nemzetiségű honfitársaink nemzetiségi igényei mindenben, mi az ország politikai szétdarabolása és törvényes függetlenségünk föláladozása nélkül eszközölhető, még ezen országgyűlésen törvény által is biztosíttassanak.”³⁸

Június 25-én, az 51. országos ülésen került elő újra a nemzetiségi kérdés, báró Eötvös József indítványban. Eötvös a felirati javaslat előbb idézett passzusának mint alapelvnek a figyelembe vételével egy 27 tagú

országgyűlési választmány kiküldését javasolta. Az országban lévő összes nemzetiség igényeinek és az országos érdekek tekintetében „mindazon munkálatokat tegye meg, melyek elkerülhetetlenül szükségessé válnak arra, hogy e fontos kérdés e hon külön ajkú polgárainak megelégedésére s a haza közjára törvény által megoldassék.” A munkát addig kell elvégezni, míg a felirat kérdése miatt, a Képviselőház „törvények alkotására illetékesnek tartja magát”.³⁹ Az indítványt az egész Képviselőház közfelkiáltással elfogadta.⁴⁰ A következő június 26-i, 52. országos ülésen megválasztott tagok neveit közzétették. Az első 27 legtöbb szavazatot kapott személyek között volt Madách Imre is 162 szavazattal! Bizottsági tag lett – többek között – báró Eötvös József (186 szavazat), gróf Andrássy Gyula (174), Wlad Alajos (176), Popovics Zsigmond (170).⁴¹ A nemzetiségi bizottság kiegyenlített tagságú lett irányzatok szerint, mert a 27 tagból 14 felirati párti, 13 képviselő pedig a határozati párti volt.⁴²

A bizottság július folyamán elkészült a jelentésével, miközben az egyes megyék sorra küldték tiltakozásukat a turócszentmártoni határozatokkal szemben. A kidolgozott Jelentés, törvényjavaslat augusztus 1-jén keltezett, és augusztus 9-én, a 64. országos ülésen mutatták be a Képviselőházban.⁴³ Ehhez társult még július 20-án a román ajkú Wlad és Popovics képviselők különvéleménye, „törvényjavaslata” is. Azonban alig két héttel kerültek napirendre az országgyűlés leendő feloszlása előtt, tárgyalásukra már nem kerülhetett sor.⁴⁴

A nemzetiségi kérdésben báró Eötvös József liberális eszmerendszerű véleményének meghatározó súlya volt. 1854-ben Eötvös már *A 19. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra* című monumentális művében erről is írt. Támogatta azt, hogy az államon belül, bár ki kell elégíteni a nemzeti öntudatot, de ez semmiképpen sem veszélyeztetheti az államot. A nemzetiségeknek ezért le kell mondaniuk a „külön jogosultságukról”. A többségi elv, a nyelvi határok szerinti elkülönülés, a teljes egyenjogúsítás a monarchia felbomlásához vezetne. Így Magyarország területe sem osztható fel nemzetiségek szerint. A föderációt nem tartotta alkalmasnak. Eötvös kitarzott amellett, hogy az olyan a történeti jogú nemzeteknek, mint például a magyarok, biztosítani kell a történeti jog alapján belső önkormányzatukat, éppen ezért mindig is helytelení-

tette az abszolutisztikus centralizációt.⁴⁵ A nemzetiségi kérdésben a hazai nemzeti liberális táborban teljes volt az egység, a Határozati Párt képviselői sem alakítottak ki más programot.

A nemzetiségi törvényjavaslat, azaz a Jelentés, az előszavában rögzítette, hogy figyelembe vette a „honban létező egyes nemzetiségek formulázott kívánalmait”, a turócszentmártoni gyűlés emlékiratát, a szerb kongresszus és az erdélyi románok igényeit. Az 1848. évi nemzetiségi törvény jogegyenlőségét nem tudta alkalmazni, mert a „kívánalmak” összessége „oly területi változásokat, kikerekítéseket tételezne fel, melyek az ország politikai egységét veszélyeztetnék [...]” A javaslat úgy dolgozott, hogy az egyes polgár jogai a haza egészében ugyanolyan módon legyen védelmezve, mint az egyes nemzetiségeknek, mint testületeknek, a szabad egyesülés által történő kifejlődése.⁴⁶ Azaz mind az egyesek polgárok, mind az egyes nemzetiségek – mint közösségek – jogai védendőek. A bizottság jelentése két fő alapelvet határozott meg. Az egyik jól ismert: a politikai nemzet fogalma, az Erdély uniójáról szóló 1847/48. évi VII tc. alapján: „Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik.” A másik alapelvet a felirati javaslatból már idéztem: azaz, hogy „az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz stb. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendőek, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”⁴⁷

A törvényjavaslat a nemzetiségi jogok tartalmát is rögzítette. Az első az anyanyelv használata a hatóságok felé intézett beadványokban, a községi gyűléseken hasonlóképpen. A községek az ügyintézés (ügykezelés) nyelvét meghatározhatják, de a kisebbségi nyelv is alkalmazható. A községi előjárók a lakosok nyelvét kötelesek használni. Minden egyházközségnek megvan az a joga, hogy szabadon intézhesse az elemi iskolákban és az anyakönyvek vezetésénél a használandó nyelvet.⁴⁸ A tervet biztosította azt a jogot is, amelyet a turócszentmártoni gyűlés memoranduma is követelt, „minden vallásfelekezet és nemzetiségnek szabadságában áll közép- és felső tanintézeteket állítani”. Az alapító

egyén vagy testület joga a tannyelv meghatározása, kivéve az állami tanintézeteket. Egyetemen pedig felállítandók az országban lakó nemzetiségek számára saját nyelv és irodalmi tanszékek.⁴⁹ A törvényjavaslat rendelkezett a törvényhatóságok nyelvhasználatáról, az ügykezelési nyelvhasználatról, az ügykezelési nyelvhasználatról, a magánjogi, büntetőjogi eljárásban az anyanyelv használatáról. A törvényhatóságok az állami hatóságokkal viszont magyar nyelven érintkezhetnek. Ugyanis az államhatóságok ügykezelési nyelve a magyar. A minisztériumoknak a hatóságok hivatalaiban ügyelni kell nemzetiségiek foglalkoztatására a vegyes ajkú törvényhatóságok miatt. Az országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve ugyan a magyar, de minden nemzeti száma, hiteles fordításban is kihirdetendő. Ezen jogokat tartalmazó törvényt „sarkalatos törvénynek” nyilvánították és a „nemzeti becsület védpajzsa alá” helyezték.⁵⁰

Wlad és Popovics képviselők a nemzeti ügyben július 20-án külön javaslatot adtak be, amelyet együtt kezeltek Eötvös-bizottság jelentésével. A szakaszokba szedett javaslat az országban lakó nemzetiségeknek (román, szláv, szerb, orosz, német) a magyarral való egyenjogúságát tekintette alapelvnek. Az első részében a közigazgatási szervezést és a nemzeti nyelvhasználatot kívánta szabályozni. A községekben, városokban a lakosság által beszélt többségi nyelvet preferálta (3. §). A javaslat közigazgatási átszervezést sugalmazott. A közigazgatási egységek létrehozásakor úgy kell eljárni, hogy „legalább általános többségében, ugyanazon nemzeti lakosokat foglalnak magokban” (5. §). Itt láthatóan szembefordult a bizottság általános jelentésével, amely „el-szórva, összevegyülve” tekintette az etnikai határokat. Míg a Wlad-Popovics-féle javaslat az ilyen vegyes nemzeti közigazgatási egységeket, választókerületeket felszámolta. A községek saját községük hivatalos nyelvén, a megyei járások is csak ezen hivatalos nyelven „közlekedhetnek” (8–9. §).⁵¹ A megye is a saját hivatalos nyelvén, a felsőbb hatóságokhoz szintén, úgy, hogy – ha ez nem a magyar nyelv – hasábszerűen (columnaliter) a magyar szöveg is alkalmazandó legyen (12. §). A felsőbb hatóságok a nem magyar nyelvű megyékkel magyar nyelven, de hasábszerűlegesen módon bocsátják ki határozataikat, rendeleteiket. A beadványok intézésekor mindenkinek szabadságában áll a nemzeti nyelv-

vét használni, és azokra a határozatot ugyanolyan nyelven igényelni (14. §). A törvénykezés nyelve a járási és a kerületi bíróságokon is a járás, kerület nyelve lehessen (15. §). A büntetőügyben a használt nyelv a vádlott nyelve legyen, a tanúkat is a saját nyelvükön kell kihallgatni, tolmács segítségével (17. §).⁵² Emlékezzünk arra, hogy a Deák-féle büntető törvénykönyv tervezetében (1843), az ítélő esküdtszéki eljárás ilyen esetben szintén tolmácsot alkalmazott volna (II. Rész, IV. fejezet 333. §). Az országgyűlésen a „köztanácskozási nyelv” a magyar, de a tagjai az üléseken a saját nemzeti nyelvüket is használhatják (19. §). Ezáltal megszűnhetne a választhatóság magyar nyelvtudáshoz való hozzákötése.

A javaslat másik fő témaköre az oktatás. Az egyházi iskolák oktatási nyelvként a saját közönségük nemzeti nyelvét használhatják (21. §). A szabad iskolaállítási jogot is biztosította: Joguk van saját al- és feltanodákat, tudományos intézeteket alapítani, de ehhez joguk legyen állami fedezetre, azaz „az álladalom anyagi segélyét is a népesség arányához képest igénybe venni” (24. §). Az előadások nyelve a saját nemzet nyelvén történjék, a tanodákban pedig a saját nemzeti történelem oktatása is gyakorolható legyen (25. §).⁵³ Wlad és Popovics javaslatában a pesti egyetemen kívánt felállítani minden nemzet számára egy saját nyelv és irodalom tanszéket. Olvasóköroök, nyelvészeti, zenei, dalászati társulatok, egyletek, intézetek és alapítványok szabadon alapíthatók (30. §). A saját nemzeti színek és öltözetek használatának joga a megyékben és az országgyűlésen egyaránt (31. §). Sarkalatos alaptörvénynek tekintendő e törvény (33. §).⁵⁴

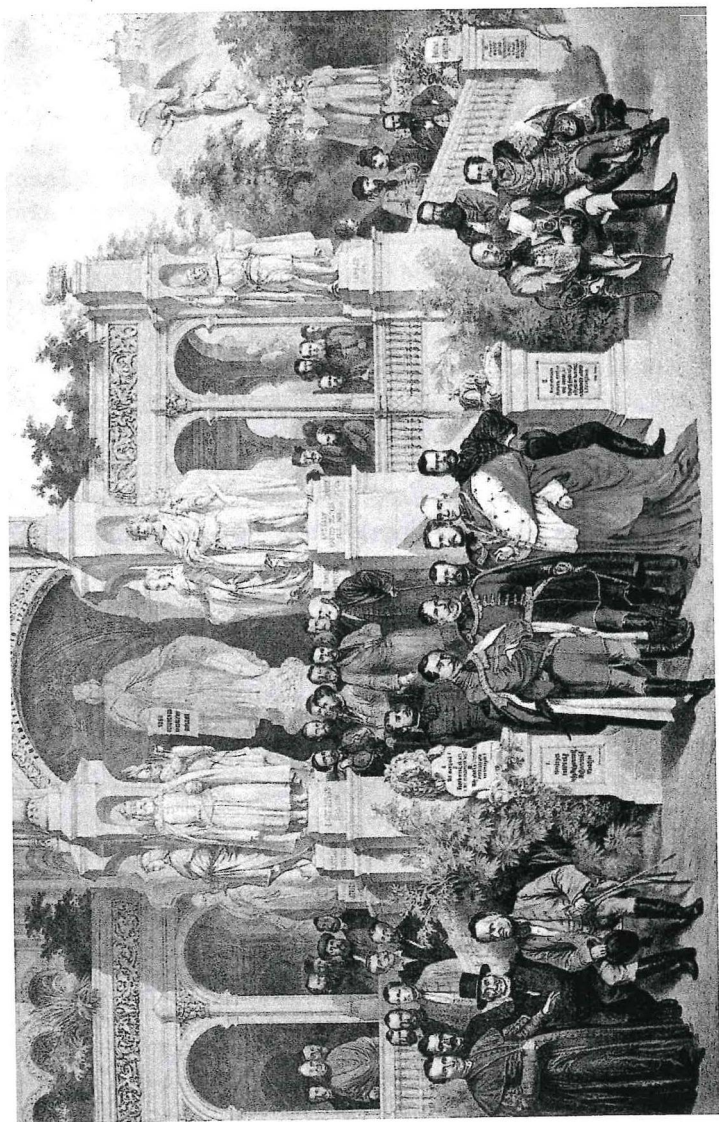
4. Beszéd a nemzetiségi törvényjavaslat tárgyában

Madách e nemzetiségügyi bizottságban az elmondani kívánt beszédét még elkészítette. Azt nem tudhatta, hogy az országgyűlést hamarosan felosztatják. A bizottsági munkálatok során kialakult saját véleménye a törvényjavaslatról. Ebben a bizottságban több nemzetiségi származású képviselőtársával kellett együtt dolgoznia. Némi adalék, hogy a kinézetét a megjelenő Sürgöny 131. számában (június 9.) Kecskeméthy Aurél külsőleg inkább „tótnek” írta le. „Szőke haj, szláv-jellegű arc, chinai le-

konyuló hosszú bajusz, de magyar kebel; s európai műveltséggel táplált fő.”⁵⁵ Madách Károly a bátyjához írt, már korábban idézett június 19-i levelében erre a momentumra elmarasztalóan utalt. „[...] igen szép és hizelgő, de azért még is bosszantó annyiból, hogy világosan tótnak mond [...]”⁵⁶ Azt csak megemlítem, hogy Madáchnak korabeli ábrázolása is feltételezhető az országgyűlés főbb résztvevőiről készült közös emléklapon. A kép bal oldalán, Attila hun király és Szent László szobra tövében álló képviselők között a jobb oldali legszélső személy (1. melléklet).⁵⁷

Madách a beszédjének kezdetén szintén e tárgyban is – hasonlóan a felirati vitához írt oratóijához – a vezéreszmét kereste. Érezhetően a *Tragédia* írásának hatásaként most is áttekintette a történelem vezéreszméit.⁵⁸ De legfőképpen értekezik a vezéreszmék jellemzőiről, és fajtáiról, a szabadsághoz való viszonyáról. Ebben a véleménye követi a drámája koncepcióját, mintha *Az ember tragédiája* fűlszövegét olvasnánk. „Minden kornak megvolt sajátos vezéreszméje, hasonlatosan az élesztőhöz, mozgásba hozta a rest anyag egész világát, s az ízetlen keverékből kifejleszté a nemes szeszt, az éltető szellemet, mely nem lehet egyéb, mint a szabadság.”⁵⁹

A szabadság ilyen vezéreszméből született, és költőként írta le, ezúttal prózában: „bár oly régi, mint a világ, mégis oly ifjú, mint a tavasz; mely bár oly elpusztíthatatlan, mint a bazalt szikla, mégis oly érzékeny, mint a hímporos virágszál.” Minden kor vezéreszméjének megítélésében csak az számít, hogy a szabadságot mennyire tudja előmozdítani. Ennek fényében a „régii görög törzsek egyesülési törekvései, a római állam univerzalizáló iránya, a kereszténység új világnézlete, a reformáció szintézise s a francia forradalom nemes mámora teljes elismerésünket méltán kiérdemlik [...]” Ellenben az olyan vezéreszmék, mint a bizánci „görög császárság cirkuszi pártoskodásai, a Homousion és Homoiusion hitformák elkeseredett harca, a skolasztikus bölcselők szörszálhasogatásai: vajjon hány angyal állhat meg egy finom varrótű hegyén, a tulipán-örjögés vagy egy Law finánc-operációja [...]” nem valódi koreszmék, „egy rangra törpülnek a kopogó szellemekkel s asztaltáncoltatással [...]” „ily hitványságok mellett is megáll egy percre az emberi szellem [...]”⁶⁰ Látjuk, hogy a Római Birodalom pozitív megítélésével

1. melléklet

szemben az utódállam, a Bizánci Birodalom eszméi a negatív vezéreszmék közé kerültek. Madách ebben követte – ahogyan azt már korábban kimutattam – a bizantinizmus pejoratív felfogását, az ekkoriban születő tudományos bizantinológiai megítélés helyett.⁶¹ Ennek illusztrálására említette I. Iustinianus császár uralkodása alatti, a Hippodromban létrejött cirkuszi pártok (a kékek és a zöldek) küzdelmét, a krisztológiai vitákat, az 5. századi arianizmust. De idehelyezte a skolasztikus filozófia túlkapásait, a 17. századi tulipánok iránti mániával és John Law (1671–1729) skót közgazdász és pénzügyi szélhámos machinációival egyetemben.⁶² A szerző ezután rátér a tervezett beszédének fő témájára.

A jelenkor eszméi között a nemzetiségek eszméje „kétségkívül a legkitűnőbb helyet” foglalja el. Éppen a soknemzetiségű Magyarországon, és ebben Madách a magyarság *világtörténelmi hivatását* látta. „...Mivel a nemzetet ez a hivatás a népvándorlások nagy országútján jelen veszélyes helyére örül állítá [...] mint elpusztíthatatlan anyagot oly törzsek közé ékelé, melyeknek összeolvadása talán a jelen civilizációt is fenyegetné” Feltűnik Madách példájában a középkori „propugnacula Christianitatis” (a Kereszténység Védőbástyája) gondolat, az oszmán–török háborúkra gondolva, a magyarságot a sorsa „a betörő iszlám ellen a szabadság s kereszténység védőbástyájául állítá”. A magyarságnak e vezéreszmében történelmi küldetése van. A mostani feladata pedig az lett, hogy „fejtse meg a jog alapján, a szabadság érdekében” a nemzetiségi kérdést, amely „még sehol meg nem fejtetett”.⁶³

Madách a nemzetiség kétféle fogalmát fejtette ki, amely Tóth Ede szerint az Eötvös-féle koncepción alapult.⁶⁴ Megkülönböztette a „történeti fejlődésen alapuló politikai nemzetet” és a „külön faji származás” alapján lévő nemzetiséget, a „külön nyelvűséget”. A bizottsági *Jelentés* is a politikai nemzet fogalma mellett voksolt. Madách ezt *közjogi* fogalomnak tartotta, amelyet úgy viselhetünk, mintha egy kokárdát hordoznánk, hogy látszódjon, mely országba tartozunk. A második, a külön nyelvűség inkább személyesebb, egyéni jog, az ő szép megfogalmazásával élve, „lelki magánjog”, olyan, mint a művelődés vagy a vallásgyakorlás joga. Itt az államnak csak a védelmezés megengedett „minden külérőszaktól”.⁶⁵

Madách történelmi példasorral bizonyítja, hogy a politikai nemzetiség az emberiséggel egyidős. Ott van a zsidó „Isten választott népe” gondolatban, ott van az ókori görög–perzsa háborúk során a görög poliszok küzdelmében, a Kr. e. 490. évi marathóni győzelemben, a tíz évvel későbbi thermopülai önfeláldozásban. Madách idesorolta a dákok harcát, Kr. u. 105-ben, Decebal vereségét és öngyilkosságát is. A középkori 16. századból a szerb Cserni Jován szerémségi harcait. Mindezek a tettek „egyedül a politikai nemzetiség eredményei, nem pedig a faj és nyelvbelié, mely a legújabb időkig alig is ébredt öntudatra.” Madách az egymás elleni etnikai küzdelmeket nem tartotta célravezetőknek. A nagy tetteket – még a nyelvi, faji rokonság kötelekein belül is – nem a zsidóság óhéber és a szír-káld nyelvei közötti küzdelmei, nem a görögök makedónok elleni védekező háborúi hajtották végre, hanem a politikai nemzetségek. Madách idesorolta a dákok és rómaiak harcát is, amennyiben a dákok (oláhok) „a rómaiakkal ugyanazon törzs két ágát képezték”, azaz a dáko–román kontinuitás elméletét is felemlegette. Így Decebal „népe faj- és nyelvrokonai ellen vívta az oroszláni harcot [...] a történetileg kifejtett politikai nemzetiségért.” Azonban, ha az „oláhok vagy dákok külön fajú és nyelvű nemzet voltak”, akkor a rómaiak győzelme után hagyták magukat romanizálni, és a nyelvi nemzetiségük megtartására nem nagy súlyt fektettek. Éppúgy, mint a Kuvrat nagyfejedelem vezette bolgár–törökök, akik nyelvcsere útján elszlávosodtak: „[...] kik nem szláv eredetűek, külön nyelvük volt, melyet önállásukkal együtt elvesztve, a szlávot vették magukénak.”⁶⁶

Madách a népvándorlás korából a kelták, gallok, ibérek, longobardok sorsát idézte még fel, akik „feláldozták [...] fajukat és nyelvöket, de nem politikai létöket” de politikai „államalakjaik, szokásaik” a mai napig megmaradtak. Egy holland humanista, nyelvész és utazó Jacobus Tollius (1630–1696) munkájából⁶⁷ idézte az Európába visszatelepült afrikai vandálok sorsát, akik bár faj- s nyelvrokonaik között voltak, nem bírtak ismét összeolvadni. A brandenburgi jog helyett afrikai (vandál) törvényeik szerint intézték el ügyeiket. Mindezeket annak bizonyítására hozta fel, hogy „a nyelvi nemzetiség kielégítése, nagysága, még nem megnyugvása és boldogsága a honfikebelnek”. A csupán etnikai alapú államért való küzdelmet nem támogatta. A politikai nemzetiség célja lehet az egyedüli.

Állításának alátámasztására Madách természetesen a saját korából is hozott példákat. Belgium, Elzász–Lotharingia népei is feláldozzák nyelvi és faji nemzetiségüket a politikai nemzetiség érdekében. Ráadásul a szabadságküzdelmek összeolvasztó hatásúak. A mi történelmünkben így egyesített a horvátokkal a Zrínyiek és a szerbekkel a Damjanichok vére. Az Amerikai Egyesült Államokban sem igényelnek a beköltözött „különféle ajkú népek” maguknak politikai nemzetiséget! III. Napóleon császár (1852–1870) „a nemzetiségi politika nagy kimondója” sem azt bizonyította, hogy Itáliában a szétszaggatott, sporadikus nyelvi nemzetiségeket támogatta volna. Az osztrák–olasz tartományok „feltarthatlan gravitálnak a nagy Olaszország felé”.⁶⁸ Madách talán némi gúnnyal itt elhallgatta, hogy 1859-ben, a magyar etnikai nemzetiség forradalmi támogatása mögül is kihátrált III. Napóleon, Kossuthtal hiába tárgyalt 1859. május 5-én, a solferinói csata (június 24.) győzelme után gyorsan fegyverszünetet kötött Ferenc Józseffal; a hadjárata leállítása nagy csatlódást okozott a magyar emigrációnak is (Klapka, Kossuth, Teleki László).⁶⁹

Ezek után a magyar viszonyokra tér át Madách. Beszédének kiinduló, fő kérdése a következő: „Vizsgáljuk meg, van-e, lehet-e Magyarországnak határai között más történeti vagy politikai nemzetiség, mint a magyar? E kérdésre határozottan nemmel kell felelnem.”⁷⁰

Az ok egyszerű, mert a Kárpát-medencében soha nem tudott „maradandó állam alakulni”. Ezt Madách szerint egyedül „két ízben megjelenvén, fényes, de efemer (átmeneti) lét után”, a harmadszori visszatéréssel Árpád vezér magyarjai tudták megszervezni. Madách e megjegyzése azt mutatja, hogy a középkori krónikáink, illetve a humanista történetíró Antonio Bonfini munkáját és a tőle merítő reformkori történetírók munkáit ismerte, és a hun–avar–magyar rokonság alapján a 9. századi honfoglalásunkhoz sorolta az 5. században a hunok (Attila, Csaba és a székel nép) és a 6. században az avarok betelepülését is, amely lehetőséget a 20. században László Gyula régészprofesszor a kettős (késő-avar, magyar) honfoglalás elméletével magyarázott meg.

Madách óva intett attól, hogy a népvándorlás korának népei állandóan az „előbbi birtokosok jogát” bizonygassák a „betolakodókkal” szemben, mint az az angolszászok, normannok, frankok esetében megesett.

Általában a meghódítottakat beolvasztották, kiirtották a hódító népek. Ezzel szemben „a magyar nagylelkű önbizalommal sértetlen hagyott minden meghódított népfajt.” Állítását a magyar *Corpus Juris Hungarici* áttekintésével is megerősítette. I. (Szent) István királytól számítva nyolcszáz éves törvénygyűjteményében nincs „bármilyen idegen nemzetiség ellen” rendelkezése. E népek „máig virágzásnak örvendenek közöttünk.”⁷¹

A szerző előbbi állításának bizonyítására példákat sorol fel. Werbőczy István szokásjogi gyűjteményéből, a *Tripartitumból* (1514) vette azt az állítást, hogy a jogtudós „a nemzetét nem kizárólag saját fajából, de országa jeleseiből képezi” (*Tripartitum* I. 3. Nemességünk eredetéről).⁷² Szent István korától is tudunk idegen nemesekről (Hont, Pázmán, Bogomer). Madách jól állapította meg azt a tényt, hogy korai Árpád-házi okleveleinkben, a királyi udvari (kuriális) perek anyagában az idegen nevű nemesi családok egész sora maradt fent. Sőt, oláh-, szerb-, bosnyákországi fejedelmek is szívesen fogadtatnak, mint magyar nemesek. Sok oláh, szláv, rutén és rác nemes család 1848-ig „az alkotmány minden javában osztályosak voltak velünk”. A magyar történelem nagy alakjai közül „az idegen ajkú honfitársaink” szerint a Hunyadiak oláhok, Kinizsi Pál rác, a Zrínyiek, Frangepánok horvátok, a Gara família tótországi (szlovák). Ezek mind azt erősítik meg, hogy „politikai nemzetiség hazánkban csak egy volt s ez a magyar, hogy különböző fajú honfitársaink ezt mindenkor elismerték.” Az idegen fajú honfitársak ezen versengése a magyarral jó példa a hazafiságban, áldozatkészségben. A nemzetiség kérdése soha elő nem fordult a magyar történelemben, egészen a Habsburg-ház trónraléptéig (1526). De mint vezéreszme, már soha nem a szabadság érdekében történt, hanem a reakcióban. Óvatosságra int az ilyen genezisű eszmével, mozgalommal szemben. A legnemesebb lelkeket is csalétekként csábította. II. Rákóczi Ferenc fejedelem ellen például a szerbek felfegyverkeztek, majd a kurucok legyőzése után, az 1737/38-as években, a fejedelem idősebb fiának, Rákóczi Józsefnek oldalán találjuk őket, az Erdély ellen vezetett hadjáratában. Az 1848-as eseményeket is megemlíttette Madách: „a kísérlet [...] félsikerrel ismételtetett”, de erről Madách többet nem akart, a friss sebek miatt sem, felemlíteni.⁷³ Elhallgatta a forradalom utáni ellenséges viselkedésüket, etnikai önállósulási törekvéseiket.

A beszédnek a politikai fő része ezután következik. A jelen törvényjavaslatot támogatva, a szövegben Madách – már a bizottság nevében – stilisztikailag is többes számban szólal meg.

Először is, a beadott nemzetiségi követelések – benne a területi különállás – nem teljesíthetők. „Így nem ismerhetjük el az egyes nemzetiségek semmi oly követelését, melyeket akár kompaktabb együttlakásból következtethetnek, akár külön territóriumra vezethetnének.” Különösen a közelmúltban – feltehetően a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot létrehozó császári döntés által⁷⁴ – kapott privilégiumra való hivatkozását vetette el. Az ilyen érvelésben a felvilágosodás természetjogi elveivel a középkori jogi privilégium elve nem egyeztethető össze: „privilegiumot emlegetni annak, ki a természeti jog s a felvilágosodott kor szellemétől várja igazai elismerését, nem egészen logikai eljárás.” Ugyanis ezt az országba csak legutóbb beköltözött szerbek kapták. „...az emlegetett privilegium a hazánkban századoktól lakó rácság csak legutóbb beköltözött csekély töredékének adatott, kik e beköltözéssel pillanatra akarák a [fejük fölé tornyosuló] bizonyos végromlást kikerülni, a visszavándorolhatás nyilvános feltartása mellett.”⁷⁵

Madách itt a beszéde kéziratában áthúzta a fent zárójellezett, aktualizáló megjegyzését, inkább a régebbi időre, az I. Lipót német-római császár által, a törökök kiűzésében való szerb részvételért, kiadott *Invitatoriumra* is gondolhatott (1690). Azonban e privilégium sem járt politikai jogokkal, nem közjogi privilégium, a magánszférára terjed ki, a délvidéki szerbeket az egyes földesúri joghatóság alól emelte ki. Jól mutatta, hogy a császár a privilégiumot nem a szerbeknek, hanem III. Arszenyij Csarnojevics ipeki szerb pátriárkának címezte.⁷⁶

A bizottság tagjaként Madách azt sem ismerheti el, hogy az egyes megyék többsége meghatározná az adott megye nyelvét, ahogyan azt a Wlad-Popovics javaslatban már megismertük (2–5. §§). Ez a többi nyelv kizárásával járna.

A bizottság nevében, e tervezett beszédében, az ellen is tiltakozik Madách, hogy az „egyes nemzetiségeket bármi néven nevezett kongresszusok képviselnének, s igényeiket formulázhatnák. Én Magyarországon belül más képviseletet nem ismerek, mint mely e házban ül.” Jól látjuk az előbbi álláspontot ebben is. Politikai jogokat nem kép-

viselhetnek. Azaz a turócszentmártoni és a karlóciai nemzeti gyűlések magánjogi (nemzeti, vallási) kérdésben tanácskozhatnak, de azok képviselői és törvényalkotási jogát az ország területén nem ismerik el, egyedül a magyar országgyűlését.⁷⁷

Mindezek után megállapítható, hogy a nemzetiségi kérdése hazánkban „faji s nyelv nemzetiségek kielégítésére vezetendő vissza”, azt egyedül mint személyes szabadságot gyakorolhatják, de kollektív jogokként nem, azaz a Magyar Királyság polgáraiként, azaz az egy politikai nemzet részeseiként. Mint a beszéd elején említett vallásgyakorlás, lelki magánjog. Ennek kútfeje nem a főben, hanem a szívben van. A nemzetiségek jelenlegi követeléseit Madách a vallásháborúk időszakához hasonlította, az „akié a hatalom, azé a vallás” (*cuius ditio illius religio*) elve alapján. De majd a békés türelem le fog szállni a nemzetiségek közé, és át fogja majd látni, hogy „üdve csak a személyes szabadság gyakorolhatásában rejlik”. A vallások pluralitásának az az előnye, ahogyan Benjamin Franklin kifejtette, „mentől több vallás létezik egy országban, annál kevésbé lehet az egyik a többinek zsarnokává, annál kevésbé lehet a pártok vezérűgójává”.⁷⁸ Hasonló az országban élő nemzetiségek pluralitása is.

Madách ilyen szempontból értelmezte Szent István király Intelmeiben a híres mondatot, hogy az „egy nyelvű királyság esendő és törékeny” és ezt tartotta szem előtt a nemzetiségi bizottság is, és Madách is kijelentette a Javaslatra vonatkozóan: „egész terjedelmében pártolok”. A bizottság a nemzetiségi igények kielégítését addig a határig tudja támogatni, amíg azt „a politikai nemzetiségtől elválasztja”.

Madách kritikát fogalmazott meg a bécsi udvar eljárása ellen, amint a nemzetiségeknek nagyobb jogokat ígérve, a magyar jogalkotással is versenyez. Ezen nemzetiségi jogoknál többet „licitálhat az osztrák absolut hatalom” akár egy árverésen. De ezt megghiúsítják a szabadságharc keserű (nemzetiségi) kiábrándulásai és nehéz sebei, amelyeket a „közös nemzeti zászló mellett” szereztek. A licitáció azért sem követhető, mert a szabadság elvével ellentétes egyes nemzetiséget „igazságon felül legyezni akarni” éppúgy, mint „elnyomni akarni”. Madách szerint a „történeti nemzetiség” (politikai nemzet) eszméjét feláldozni az osztrák licitáció elkerülése érdekében olyan, mintha „valakit, hogy a tűzből meg-

mentsük, vízbe fullasztanók, mintha ellenségtől féltünkben magunkat lőnök főbe.” Mert ez a területi nemzetiségi önállóságokkal létesített, „föderált Hunnia egyértelmű Magyarország beolvasztásával a Reichsratba (Birodalmi Tanács).” „Svájc példáját se említse senki három nemzetiségével” mert az három, külön fejlődött nemzet összeállása. Viszont „Magyarország több nemzetiségre való szétszakadása egy erődús organizmusnak felbomlása lenne három elemére: vízre, földre, légre.”

Madách beszédének zárásában, érvelésében nagyon fontos gondolat bontakozik itt ki előttünk. A nemzetiségek egyéni jogainak tiszteletben tartásával – a magyarság történeti jogainak, területi egységének védelme az osztrák birodalmi, beolvasztó abszolutizmusmal szembeni garanciánk is. Sőt, ez a garanciája a magyarok által biztosított nemzetiségi jogoknak is, ez tükröződött a megválasztásakor írt köszönő beszédében is: „[...] midőn a magyar saját szabadságát védi, azzal tót testvére szabadságáért is vív [...]”.

Az országgyűlésre írt beszéd ezen a ponton már elszakadt nemcsak az Osztrák Császárságon belüli nemzetiségi konföderáció gondolatától, hanem Kossuth tervezett Dunai Szövetség tervétől is, amely ekkor még csak diplomáciai használatban volt ismert, és csak 1862 májusában jelent meg az Alleanza című milánói lapban. A terv egy olyan államkonföderációt javasolt, amelyet csak Magyarország, Románia, Szerbia hozna létre, önálló Erdéllyel.⁷⁹ Mindezek azonban már túlmutattak a történeti nemzeti jogokat védő Határozati Pártiak nemzetiségi elvein, így az országgyűlési képviselő Madáchén is.⁸⁰

Annyit megállapíthatunk, hogy Madách nem fogadta el a nemzetiségek egyre erősödő önállósulási törekvéseit, azonban mint helybéli földesúr, a nógrádi „tótjait” is a Magyar Királyság egyenjogú honpolgárai-ként tisztelte, szerette továbbra is.

Ferenc József császár döntése, az 1861. évi országgyűlés augusztus 22-i feloszlata a 68. országos ülésen váratlan helyzet elé állította a képviselőket, a tervezett nemzetiségi törvényjavaslat megtárgyalása elmaradt.⁸¹ A képviselők Pestről hazautaztak. Madáchot megfosztotta a sors egy második parlamenti szereplési lehetőségtől.

Madách levelezésében nyomon követhető a nemzetiségek tárgyában írt beszédének további sorsa is. Megtudjuk, hogy a nemzetiségi bizott-

ságban báró Eötvös Józsefnek tetszett, és nyomtatásban szerette volna megjelentetni, a Magyarország című lap hasábjain. Madách november 2-án, a genealógus Nagy Ivánnak írt levelében ezt közölte: „A nemzeti-ségi ügyben készítettem egy beszédet, de az események gátoltak azt az országgyűlésen elmondani. Közöltem azt Eötvössel, s ő oly kitűnőnek találta, hogy mint mondá, e tárgyban jobbat készíteni nem lehet. Pompéry [János] a napokban fogja kiadni lapjában, s gondolom külön röpirat-képpen is [...]”⁸² A beszéd végül, csonkított formában, a Magyarország november 7-i és 8-i számában jelent meg. Madách életében nem olvashatta azt teljes formában nyomtatásban.⁸³

A sors azzal kárpótolta, hogy drámáját, *Az ember tragédiáját* ekkor olvasta el teljesen és méltányolta költői értékét Arany János. Ezzel szerzője elindulhatott az országos irodalmi életbe és – Andor Csaba szavaival élve – 1861 lehetett számára valóban a siker éve.⁸⁴

Jegyzetek

1. 19. századi magyar történelem 1790–1918, szerk.: GERGELY András, Korona Kiadó, Budapest, 1998. 295. A továbbiakban: GERGELY 1998.
2. GERGELY 1998. 328–329.
3. GERGELY 1998. 330–331; RUSZOLY József, *Európai jog- és alkotmánytörténelem. Opera Iurisprudentiae I.*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018. 535. A továbbiakban: RUSZOLY 2018.
4. HORVÁTH Károly, *Madách Imre (Nagy magyar írók)*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 248.
5. RUSZOLY József, *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon. 1861–1868.*, Püski Kiadó, Budapest, 1999. 63. A továbbiakban: Ruszoly 1999.
6. HALÁSZ Gábor, *Madách Imre összes művei II.*, sajtó alá rendezte HALÁSZ Gábor, Budapest, 1942. 683. A továbbiakban: HALÁSZ 1942.
7. RUSZOLY 2018. 535.
8. HALÁSZ 1942. 684.
9. HALÁSZ 1942. 684.
10. GERGELY 1998. 282–283.
11. HALÁSZ 1942. 684.
12. SZABAD György, *Forradalom és kiegyezés válaszüjtán (1860–61)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 416–417., 422–423. A továbbiakban: SZABAD 1967.
13. RUSZOLY 1999. 64.
14. HALÁSZ 1942. 684.
15. HALÁSZ 1942. 677–682.; RADÓ György–ANDOR Csaba, *Madách Imre életrajzi krónika*, Budapest, 2006. 460.
16. *Madách Imre levelezése*, szerk.: ANDOR Csaba, GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő, Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Szeged, 2014. 270., 188. sz. A továbbiakban: Madách levelezése 2014.
17. Lásd: ANDOR Csaba, *Madách a kékkői várban*, in.: *III. Madách Szimpózium*, Madách Irodalmi Társaság, Budapest, Szeged, 1996. 85–91. <http://madach.hu/old/tanulmanyok/mk5.madachszimp>.
18. HALÁSZ 1942. 685.

19. ANDOR Csaba, *A siker éve: 1861, Madách élete*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2000. 151. A továbbiakban: ANDOR 2000.
20. HALÁSZ 1942. 686.
21. *Az 1861. év Ápril 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*, szerkeszti: HAJNIK Károly, első kötet, Pest, 1861. 390. A továbbiakban: ON I. 1861. (A kötet számmal jelezve.) A 2-ára tervezett megnyitót valószínűleg a tiltakozások miatt halasztották el: 1-jén a Tigris vendéglőben képviselők egy csoportja úgy döntött, hogy tiltakozásuk jeleként nem vesznek részt azon, mivel a 48-as törvények értelmében az országgyűlés helyszíne Pest. Viszont az uralkodó, ill. annak megbízottja csak Budán nyithatta meg hivatalosan az országgyűlést, mivel a trónterem a budai várban volt. (Lásd: Sürgöny 1861 ápr. 6-i lapszám.)
22. DIÓSZEGI SZABÓ Pál, *Széchenyi a Képviselőházban? – Megjegyzések a Széchenyi hatásjelenséghez a 19. század második felének politikai argumentációjában*, (Előadás a Széchenyi Akadémián, Nagycenk, 2016. április 4. kézirat). 1–2. A továbbiakban: (Diószegi) Szabó 2016.
23. *Főrendiházi irományok*, Pest 1861. I. kötet. 5., 12.
24. *Képviselőházi irományok*, Pest 1861. I. kötet. 20–21.
25. RUSZOLY 1999. 64.
26. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 1–4, 7.
27. ANDOR 2000. 153, 154. A mai Semmelweis utca és Kossuth Lajos utca sarok.
28. ON I. 1861. 3.
29. ON I. 1861. 14.
30. ON I. 1861. 309–312.
31. SZABAD 1967. 539.
32. ON I. 1861. 208.
33. SZABAD 1967. 542.
34. SZABAD 1967. 543.
35. ON II. 1861. 76.
36. ON II. 1861. 77., RADÓ–ANDOR 2006. 496.
37. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 19., 22., 24.
38. SZABAD 1967. 549.

39. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 110.
40. ON II. 1861. 215.
41. ON II. 1861. 217.
42. SZABAD 1967. 552.
43. ON II. 1861. 281–282.
44. SZABAD 1967. 555.
45. TÓTH Ede, Mocsáry, Eötvös, *Madách a nemzetiségi kérdésről az abszolutizmus válságának éveiben*, Filológiai Közöny 1962. 137–138. A továbbiakban: TÓTH 1962.
46. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 211.
47. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 212.
48. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 212.
49. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 213.
50. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 214.
51. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 215.
52. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 216.
53. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 217.
54. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet. 218.
55. PRAZNOVSZKY Mihály, *Madách Imre országgyűlési beszédének fogadtatása a korabeli sajtóban*, in.: *IV. Madách Szimpózium*, Budapest–Balassagyarmat, 1997. 57.
56. PRAZNOVSZKY 1997. 57.
57. A kép az alábbi webhelyen megtekinthető: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tevely_Kollarz_Az_1861.jpg
58. HALÁSZ 1942. 694.
59. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, szerk.: SZIGETHY Gábor, Gondolkodó magyarok, Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 26.; HALÁSZ 1942. 694.
60. HALÁSZ 1942. 694.; SZIGETHY 1987. 26–27.
61. DIÓSZEGI SZABÓ Pál, „mivé silányult a nagy eszme” – *A bizantinizmus és Az ember tragédiájának hetedik színe*, in.: *XXII. Madách Szimpózium*, szerk.: BENE Kálmán, MÁTÉ Zsuzsanna, VARGA Emőke, Madách Irodalmi Társaság, Szeged–Balassagyarmat, 2015. 118–136. Különösen: 123.
62. SZIGETHY 1987. 61.
63. HALÁSZ 1942. 694–695.; SZIGETHY 1987. 27.

64. TÓTH 1962. 143.
65. HALÁSZ 1942. 695.; SZIGETHY 1987. 27–28.
66. HALÁSZ 1942. 696.; SZIGETHY 1987. 29.
67. *Epistolae Itinerariae, Epistola Itineraria V. Iter Hungaricum*, Amsterdam, 1700.; SZIGETHY 1987. 63.
68. HALÁSZ 1942. 697.; SZIGETHY 1987. 30–31.
69. GERGELY 1998. 326–327.
70. HALÁSZ 1942. 697–698.; SZIGETHY 1987. 31.
71. HALÁSZ 1942. 698.; SZIGETHY 1987. 33.
72. WERBÓCZY István, *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990. 64.
73. HALÁSZ 1942. 699–700.; SZIGETHY 1987. 33–35.
74. TÓTH 1962. 144.
75. HALÁSZ 1942. 700.; SZIGETHY 1987. 36. Kézirat, MNL 60. recto.
76. PÁLFFY Géza, *Romlás és megújulás, 1606–1703*. Magyarország története 10. Kossuth Kiadó, 2009. 71.
77. HALÁSZ 1942. 701.; SZIGETHY 1987. 36.
78. HALÁSZ 1942. 701.; SZIGETHY 1987. 37.
79. GERGELY 1998. 336.; KOSÁRY 1990. 414–415.
80. HALÁSZ 1942. 702.; SZIGETHY 1987. 38–38.
81. ON II. 1861. 294.
82. *Madách levelezése* 2014. 308–309. 215. sz.
83. SZIGETHY 1987. 60.
84. Arany az országgyűlés feloszlása után ezt írta Tompa Mihálynak (idézet Arany János Tompa Mihálynak 1861. augusztus 25-én írt leveléből): „[...] valahára fődöztem föl egy igazi talentumot. Egy kézirat van nálam: »Az ember tragoediája«. Faust féle drámai kompositio, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Az első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni...” ARANY 2004. 574.

Felhasznált irodalom

Források

- Az 1861. év Ápril 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*, szerkeszti: Hajnik Károly, I–II. kötet, Pest, 1861.
- Főrendiházi irományok*, Pest 1861. I. kötet.
- HALÁSZ Gábor: *Madách Imre összes művei II.*, sajtó alá rendezte HALÁSZ Gábor, Budapest, 1942.
- Képviselőházi irományok*, Pest 1861. I. kötet.
- Madách Imre levelezése*, szerk.: ANDOR Csaba, GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő, Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Szeged, 2014.
- MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, szerk.: SZIGETHY Gábor (Gondolkodó magyarok), Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
- Madách levelek*, válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta KÁNTOR Lajos, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.
- WERBÖCZY István, *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*, Téka Könyvkiadó, Budapest 1990.

Szakirodalom

- 19. századi magyar történelem 1790–1918.* Szerk.: GERGELY András. Korona Kiadó, Budapest, 1998.
- ANDOR Csaba, *A siker éve: 1861. Madách élete*, Fekete Sas Kiadó, Budapest 2000.
- ARANY János *Összes művei*, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004. XVII.
- DIÓSZEGI SZABÓ Pál, „mivé silányult a nagy eszme” – *A bizantinizmus és Az ember tragédiájának hetedik színe*, in.: XXII. *Madách Szimpózium*, szerk.: BENE Kálmán, MÁTÉ Zsuzsanna, VARGA Emőke, Madách Irodalmi Társaság, Szeged–Balassagyarmat, 2015. 118–136.
- DIÓSZEGI SZABÓ Pál, *Széchenyi a Képviselőházban? – Megjegyzések a Széchenyi hatásjelenséghez a 19. század második felének politikai argumentációjában.* (Előadás a Széchenyi Akadémián, Nagycenk, 2016. április 4. kézirat).

- HORVÁTH Károly: *Madách Imre* (Nagy magyar írók), Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- KOSÁRY Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában III. Háttér Kiadó, Budapest 1990.*
- PÁLFFY Géza: *Romlás és megújulás, 1606–1703. Magyarország története 10. Kossuth Kiadó, 2009.*
- PRAZNOVSZKY Mihály, *Madách Imre országgyűlési beszédének fogadtatása a korabeli sajtóban*, in.: *IV. Madách Szimpózium*, Budapest–Balassagyarmat, 1997. 53–59.
- RADÓ György–ANDOR Csaba, *Madách Imre életrajzi krónika*. Budapest, 2006.
- RUSZOLY József, *Európai jog- és alkotmánytörténelem. Opera Iurisprudentiae 1. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018.*
- RUSZOLY József, *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Püski Kiadó, Budapest, 1999.*
- SZABAD György, *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
- TÓTH Ede, *Mocsáry, Eötvös, Madách a nemzetiségi kérdésről az abszolutizmus válságának éveiben*, Filológiai Közlöny 1962. 134–146.